

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának
tanulmánykötete

Szerkesztette:

Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 300(=945.11)(477.87)

T 32

Tanulmánykötetünk első fejezetében a 19. századi nemzetiségi kérdés és törvényhozás változó tartalmának magyarországi összefüggéseivel foglalkozik. Az itt található írások olyan kérdéseket vizsgálnak, mint az 1860-as években kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatok és nemzetkonceptiók, az 1868-as nemzetiségi törvény és a multietnikus állam dilemmái, valamint az északkelet-magyarországi ruszin mozgalom kiegyezés előtti és utáni helyzete. A kiadvány többi fejezetében kárpátaljai tematikájú, történelmi és társadalomtudományi jellegű tanulmányok kerülnek közlésre. Kötetünket mindazoknak ajánljuk, akik betekintést kívánnak nyerni a Kárpát-medence, különösképpen a mai értelemben vett Kárpátalja új- és jelenkori történetébe, nemzetiségi, felekezeti, társadalom- és oktatáspolitikai viszonyaiba, valamint politikai és gazdasági helyzetébe.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2020.12.03., 8. számú jegyzőkönyv)

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztette: *Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc*
(II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Lektorálta:

Dr. habil. Barta Róbert (intézetigazgató, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történelmi Intézet)

Dr. Brenzovics László (docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Prof. Dr. Erdődy Gábor (az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Dr. Fodor Gyula (rektorhelyettes, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Kutassy Ilona (igazgatóhelyettes, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár)

Prof. Dr. Mándrik Iván (professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Dr. Molnár József (tanszékvezető, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Dr. Orosz Ildikó (elnök, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pedagógia és Pszichológia Tanszék)

Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Vezsdel László*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek:

Orosz Ildikó (elnök, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Csernicskó István (rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Dobos Sándor (részlegvezető, Kiadói Részleg, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A tanulmányok tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

A kiadvány megjelenését támogatta az MTA Domus Kuratóriuma.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.; e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 4.; e-mail: kalvin.nyomda@gmail.com)

ISBN 978-617-7868-64-3

© A szerzők, 2021

© A szerkesztők, 2021

© II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
<i>Nemzetiségi kérdés és törvényhozás a 19. századi Magyarországon.....</i>	9
Deák Ágnes: NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT-VÁLTOZATOK MAGYARORSZÁGON, 1861–1868.....	11
Gyáni Gábor: AZ 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY ÉS A MULTIETNIKUS ÁLLAM PROBLÉMÁJA.....	29
Lajtai L. László: A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY VITÁJA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSSEN ÉS A NEMZETKONCEPCIÓK ÖSSZECsapása	39
Molnár Ferenc: FEJEZETEK AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RUSZINOK NEOABSZOLUTIZMUS KORI TÖRTÉNETÉBŐL.....	63
Fedinec Csilla: RUSZIN ÖNMEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEK AZ 1860-AS ÉVEKBEN	77
Molnár Ferenc: PANKOVICS ISTVÁN MUNKÁCSI PÜSPÖK ÉS A RUSZIN MOZGALOM	93
<i>Történelmi tanulmányok.....</i>	109
Dancs György: AZ ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY ELLENI VÉDEKEZÉS SZEREPLŐI MAGYARORSZÁGON.....	111
Csatáry György: A BRASCSAJKÓ-LEVÉLTÁR IRATAI (1919–1952)	135
Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A BEREKSZÁSZI REFORMÁTUS GYŰLEKEZET TEMPLOMÁNAK TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1931-IG.....	183
Molnár D. Erzsébet: A SZOVJET MEGSZÁLLÁS KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN 1944 OKTÓBERÉBEN.....	203
Váradai Natália: MINDENNAPOK ÉS HATÁR MENTI KAPCSOLATOK KÁRPÁTALJÁN A HRUSCSOV-ÉRÁBAN.....	215

<i>Kárpátalja. Közigazgatás, mobilitás, politika</i>	237
Molnár D. István: KÁRPÁTALJA LAKOSSÁGÁNAK TERÜLETI ELOSZLÁSA AZ ÚJONNAN KIALAKÍTOTT KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER TÜKRÉBEN	239
Pallay Katalin: HAZATÉRNI VAGY OTTMARADNI? A KÁRPÁTALJAI MOBILIS HALLGATÓK LETELEPEDÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA.....	255
Darcsi Karolina – Orosz Ildikó – Molnár D. István: A „KMKSZ” – UMP SZEREPLÉSE A 2020-AS UKRAJNAI HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOKON	275
Orosz Ildikó – Pataki Gábor – Molnár D. István: BEREGSZÁSZ ÉS TÉRSÉGÉNEK FEJLESZTÉSI TERVE	289
<i>Recenziók</i>	317
Molnár Ferenc: A RÁKÓCZI-KOR KÁRPÁTALJAI NÉZŐPONTBÓL. CSATÁRY GYÖRGY: A RÁKÓCZI-KOR EMLÉKHELYEI KÁRPÁTALJÁN.....	319
Csatáry György: RECENZÍÓ AZ „ÖRZENI KINCSES TEMETŐKET.” A BEREGSZÁSZI KÖZTEMETŐ EGYKORI RÓMAI KATOLIKUS SÍRKERTJE CÍMŰ KIADVÁNYRÓL	323
Csernicskó István: MIT MUTAT A MÉRLEG? OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN: A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN	327
Szilágyi Lajos: RECENZÍÓ OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN C. MONOGRÁFIÁJÁRÓL	331
Császár István: RECENZÍÓ A MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK CÍMŰ KÖTETRŐL	335
Asztalos Annamária: RECENZÍÓ A VOLT EGYSZER EGY MONARCHIA. VÁROS ÉS VIDÉK C. KIADVÁNYRÓL.....	343

Az első kolerajárvány elleni védekezés szereplői Magyarországon

A történelem során járványok többször megjelentek Magyarországon, amelyeknek a Kárpát-medence vizekben gazdag területe mindig jó táptalajként szolgált. 1830 végén egy teljesen ismeretlen betegség érte el az ország határát. A kolera a gyomor és a bélrendszer *vibrio cholerae* nevű baktérium okozta fertőzése, amelyet Robert Koch csak 1884-ben fedezett fel. A kórokozó fertőzött ivóvízzel juthat a leginkább a szervezetbe. Bár a betegség lefolyásáról voltak leírások, de gyógymódját tekintve nem voltak ismeretek annak leküzdésére.

Az országot érintő járvány elleni védekezés alapját a korábbi, elsősorban a pestis idején kialakult rendszerek alapján határozták meg, amelyeket az 1770-ben, Mária Terézia idején kiadott *Generale Normativum in re Sanitatis* című egészségügyi alaprendelet tartalmazott. A pestisjárvány elleni védekezés legfontosabb motívuma az emberi kontaktusok csökkentése, a mozgásuk korlátozása volt. A rendelkezést többször is kiegészítették a későbbi években, de mindvégig a legfontosabb elemei a fizikai kordonok, zárvonalak létrehozása, a megbetegedettek izolálása az egészségesektől, illetve a közlekedő személyek feltartóztatása (veszteglő intézetek létrehozása) volt. Az egészségügyi alaprendelet előrevetítette – az országot érintő veszély elhárítása miatt – a központi rendelkezéseknek a helyi, vármegyei irányítás feletti elsőbbségét. Ennek sikerességét nem csupán a központi döntések határozták meg, hanem az is, hogy helyben milyen módon sikerült betartani és megvalósítani azokat. A járvány elleni küzdelemben számos tisztség és szerepkör jött létre. A pozíciókat betöltő személyeknek különleges és kulcsfontosságú jelentőségük volt a védekezésben, a legfontosabb döntések meghozatalában, a betegek ápolásában, esetleg a helybeli eljárások kivitelezésében, vagy a járvány okozta egyéb nehézségek leküzdésében.

A védekezés szervezeti struktúrája és személyi háttere

A kolera elleni küzdelem irányítója, mint az ország legmagasabb kormányzati szerve, a Magyar Királyi Helytartótanács volt. Magyarországon igencsak

* Doktorjelölt, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola; tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

hamar, 1830. november 3-án kelt királyi rendelet értelmében a Helytartótanács, a Királyi Kamara és a Főhadserg-parancsnokság küldötteiből alakított vegyes bizottság lett megbízva a helyzet kezelésére, melynek tagja volt József nádor elnöklete mellett Pálffy Károly királyi kincstárnok, gróf Zichy Károly kamarai elnök, Végh koronaőr, Stipsits kamarai tanácsos, báró Splényi lovassági generális, Jüngling hadi tanácsos, Jelzer ezredes, Lechner sebészfőnök és az udvarral való kapcsolattartás végett Revitzky Ádám kancellár is. A testület fő tanácsadójaként az orvosi kérdésekben döntő szerepe Lenhossék Mihály országos főorvosnak volt.¹ A Helytartótanács adta ki elsősorban azokat a rendeleteket, utasításokat, amelyek a járvány elleni küzdelmet alapjaiban meghatározták. Gyakorlatilag a Helytartótanács vezérletével a létrehozott bizottság irányelvei alapján szervezték meg a kolera elleni védekezés első lépéseit. A „tájékoztató-utasító” lapokat elküldték az „egészségre ügyelő” hivataloknak. Egy 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében felállították az egészségre ügyelő küldöttséget. Részletesebb leírást csak 1831. június 21-én, a járvány Magyarországon történő jelentkezését követően adtak közre a törvényhatóságoknak, a községi előjáróknak, a politikai biztosoknak és orvosoknak, melyben leírták a teendőket részben a megelőzésre és védekezésre, másrészt a betegség gyógyítására és a járvány leküzdésére.² Az 14151/1831 számú rendelet („*Előadása a napkeleti Cholera vagy más valamely pestises nyavalya közlegésekor; avagy már divatban létekor az Ország Törvényhatósága által megrendelendő közrendszabásoknak*”) első része taglalta, hogy a község előjáróinak mihez kell tartaniuk magukat, ha a betegség felüti a fejét. Másodsorban a polgári biztosok (politicus comissarius) kötelességei voltak felsorolva, hogy mit kell tenniük ezekben az esetekben. Harmadsorban pedig az orvosoknak szóló utasítások voltak leírva, hogy milyen gyógyítási eljárásokat javasolnak számukra.³ A hétköznapi ügyek intézésével a nádor foglalkozott,⁴ aki a létrehozott vegyes bizottságban elnökölt. A királyi biztosok is a Helytartótanáctól kapták meg a kinevezésüket, akiknek a legfőbb feladata a központi kormányzat és a helyi irányítás közötti kap-

¹ *Havasdi József*: Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs 2011.

² *Gecsei Lajos*: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba 1985. 12.

³ *Valló István*: Az 1831. évi kolera története Győrött. Győri Szemle Társaság 1. (1930) 4–6. sz. 4.

⁴ *Havasdi József*: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején Baranya és Tolna példáján. Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat 2. évf. (2011). 3. szám. 37.

csolattartás volt. Kezdetben csak két biztos volt kinevezve a galíciai határszélre, majd a járvány terjedése következtében az egész ország területét húsz körzetre osztották, és azok élére egy-egy királyi biztost neveztek ki. A helyi irányító szerv, a vármegyei Centrális Deputatio, vagyis a Központi Választmány volt,⁵ amelyet különböző területeken neveztek Koleraválasztmánynak, Egészségre Ügyelő Állandó Bizottságnak, Központi Kiküldöttségnek is. A testület funkciója a gyakorlati megvalósítás, a királyi biztosok utasításainak betartatása és minden a térség életét meghatározó feladat ellenőrzése és koordinálása volt ebben a rendkívüli helyzetben.

A Galícia felől, később bármely veszélyeztetett, a betegség által már regisztráltan fertőzött területről érkezőket veszteglő (vagy zárlati) házakba vitték. Azokat a személyeket, akiken tapasztalták a kór megjelenését, elkülönítették és megtiltották a másokkal való érintkezésüket.⁶ E célra a legtöbb esetben a kocsmák és az iskolák épületei szolgáltak, vagy ahol erre nem volt lehetőség, újonnan összeállított ideiglenes fából készült épületekben helyezték el őket.⁷ Az utazókat tíz vagy húsz napra zárták el, attól függően, hogy milyen helyről érkeztek, örök vigyázták őket, és szigorúan tilos volt megszegni az elrendelt várakozási időt.⁸ Ezeket a pontokat igyekeztek a fontosabb útvonalak mentén kialakítani. A veszteglő házak elrendezését mindenhol meghatározott struktúra szerint alakították ki. A jelentős számú kolerás megbetegedéssel, illetve gyanús esettel rendelkező településeken külön kórházat jelöltek ki, illetve erre a célra külön épületet alakítottak ki, azokat az eseteket csak ide szállították. Az ideiglenesen kialakított kórházakra, ispotályokra rendkívül rossz higiéniai körülmények voltak jellemzőek. Ezeket az épületeket is örök felügyelték, és addig, míg a megfelelő várakozási időt nem töltötték el a gyanús személyek, nem hagyhatták el az intézményt. A vesztegzár alatt lévők között amennyiben a betegség látványos tünetei jelentkeztek, olyan rémisztő hatást keltett, hogy a többiek rendszeresen a szökést választották, ezt azonban szigorúan büntették. Volt több hely is, ahol rögtönítélő bíróságokat hoztak létre a rendeletekkel szembeszegülőket megregulázására. Nádori rendelet született arról, hogy az idegenből jövő utazókat tilos volt a házaknál befogadni, és mindenkinek útlevelet kellett bemutatnia. Az iratoknak tartalmaznia kellett a személy

⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL), F. 674, op. 7, od. zb. 85. lap 1.

⁶ Kiss Ákos: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 26.

⁷ Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. Siófok 1981. 14.

⁸ KTÁL, F. 674, op. 7, od. zb. 85. lap 3.

leírását, a kiindulási helyet, illetve azokat a területeket, amelyeken keresztül utazott. Ezeket az okmányokat a határzáraknál ellenőrizték. Az útlevelek hitelesítésével megbízott tisztviselőknél előfordult, hogy néha hamis igazolásokat állítottak ki. Egy-egy fontosabb személy mindent elkövetett, hogy ne rekedjen meg valahol, és azt a problémás helyzetet is igyekeztek rendre elkerülni, ha nem sikerült hivatalos úton, akár a szabályok áthágásával is, hogy egy település lakosságát ellátó szállítmány ne ragadjon le és ne vesztegeljen.⁹ Az elkerített területek határszéleinél problémát jelentett a fontos levélküldemények átadása is. Mivel nem lehetett egyik területről a másikra egyszerűen átjárni, ezért a határoknál külön levélvivők álltak, akik átvették a leveleket és továbbították azokat. A leveleket tisztítási eljárásnak vetették alá, fogóval vették át, kilyukasztották és erre a célra kialakított füstölőkbe tették, hogy a kórokozóktól mentesítsék. Azért is volt ez fontos, mivel a polgári biztosok, orvosok így tettek jelentéseket a lezárt területek helyzetéről. Ha ez nem működött zökkenőmentesen, nem reagálhattak az eseményekre megfelelőképpen, és a veszély még nagyobbá válhatott.¹⁰

A helyzet kezelésére és a hétköznapi problémák megoldására helyi szinten számos olyan személyt kellett felkérni, akik korábban nem voltak a vármegye vagy a település alkalmazásában. Felmerültek olyan feladatok, amelyeket bár a közösség saját erejéből megoldott, de ebben a kialakult új helyzetben a szokásos eljárásnál intenzívebb és több munkát igényeltek. A Központi Választmánynak sokszor különleges feladatok végrehajtására kellett embereket találnia és felbérelnie. Ilyenek voltak többek között azok a személyek, akik a megbetegedettek házait tisztították, amiért 30–40 krajcárt kaptak naponként.¹¹

Királyi biztosok

1831. január 3-án a Trencséntől Brassóig terjedő határszakaszra a Helytartótanács két királyi biztost nevezett ki, akiknek feladata a központi rendelkezések foganatosítása és ellenőrzése volt. A Trencséntől Ung vármegyéig terjedő határszélre gróf Majláth Antal, a Bereg megyétől Krassó vármegyéig terjedő részre pedig báró Perényi Zsigmond került

⁹ *Gecsei L.*: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban i. m. 12.

¹⁰ KTÁL, F. 60, op. 2., od. zb. 549. lap 27.

¹¹ KTÁL, F. 60, op. 2, od. zb. 698. lap 1.

királyi biztosként 1831. január 3-án. A két királyi biztos kapcsolatot tartott a Galíciai Kormányzóséggel és egyeztettek a járvány elleni fontosabb intézkedéseket. Az epidémia kezdeti szakaszában elmondhatjuk, hogy sikerült a betegség átterjedését megakadályozni Galícia irányából Magyarországra felé. 1831 tavaszára a járványveszély elülni látszott. Perényi Zsigmond királyi biztos már február 18-án megírt levelében arról tájékoztatta Ugocsa vármegye alispánját, hogy a járvány Galíciában már enyhült. Ennek ellenére meglepő volt, hogy a kirendelt királyi biztosokat 1831. március 16-án az udvar visszahívatta, majd március végére a határzár is feloldásra került. Perényiről tudjuk, hogy feladatainak végzésével a visszarendelést követően sem hagyott fel, egész 1831 májusáig intézkedéseket hajtott végre; csak május 5-én tájékoztatta a vármegyéket, hogy a királyi biztosi szolgálatát befejezettnek tekinti. Közben Oroszországban is eltörölték a vesztegzárat és a házi karanténokat. A bécsi udvar ekkor olyan utasítást közölt, hogy semmilyen további intézkedést nem kell tenni, ha pedig a betegség jelentkezne, csak az ekkor szokásos rendelkezések lépnek életbe. A Galíciával való kereskedést is teljes mértékben helyreállították. A vármegyék számára a helyzetről szóló jelentési kötelezettséget továbbra is fenntartották.¹²

1831 májusában újra megbetegedésekről szóló jelentések érkeztek Galícia felől, ezért a határzárát május 29-én ismét visszaállították.¹³ 1831. június 3-án újra kiküldik a királyi biztosokat. Beregszászban már június 2-án vészbizottságot hívnak össze a helyzet kezelésére. Az ugocsai Tisza-újhelyen június 25-én ült össze az Állandó Kiküldöttség, amelyen már az újból kiküldött királyi biztos is jelen volt, június 26-án pedig elrendelték a helység lezárását. A járvány oly mértékben felerősödött Galícia területén, hogy 1831. június 28-án már több mint tizennyolcezer megbetegedést, ebből pedig közel hétezer kolerában elhunytat jelentettek. 1831. július 8-ra a betegség rohamosan terjedt, ekkor már közel harminchétezer beteget és több mint tizenháromezer halálos áldozatot jegyeztek fel. A védekezést ekkor még nagyobb intenzitással indították újra. 1831. július 12-én az egész ország területét körzetekre osztották, és élükre a Helytartótanács királyi biztosokat küldött ki.¹⁴

¹² KTÁL, F. 674, op. 12, od. zb. 280. lap 2–3.

¹³ *Tilkovszky Lóránt*: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest 1955. 43.

¹⁴ *Linzbauer Xavér Ferenc*: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. Buda 1861. 64–65.

1. táblázat. Királyi biztosok és körzeteik 1831-ben

Körzetszám	Körzethez tartozó vármegye, kerület	Királyi biztos
1	Pozsony, Nyitra	Zichy Ferenc
2	Trencsén, Árva, Liptó, Turóc	Pongrácz József
3	Bars, Hont, Zólyom	Révay János
4	Pest, Nógrád, valamint Jászság, Kiskunság	Szentkirályi László
5	Bács	Győry Ferenc
6	Moson, Győr, Komárom	Zichy Ferenc
7	Esztergom, Fejér, Veszprém	Ürményi Maximilián
8	Sopron, Vas és Zala	Bezerédy György
9	Tolna, Baranya és Somogy	Somsich Pongrácz
10	Verőce, Szerém és Pozsega	Szegedy Ferenc
11	Kőrös, Varasd, Zágráb	Bedekovich Lajos
12	Borsod, Heves, Gömör	Vay Miklós
13	Abaúj, Torna	Eötvös Ignác
14	Szepes, Sáros, Zemplén	Majláth Antal
15	Ung, Bereg	Szerencsy István
16	Ugocsa, Szatmár	Perényi Zsigmond
17	Szabolcs vármegye, Nagy-kunság	Teleky József
18	Bihar, Békés	Lányi Imre
19	Arad, Csanád, Csongrád	Orczy Lőrinc
20	Temes, Torontál, Krassó	Gyürky Pál

Forrás: Linzbauer X. F.: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae i. m. 64–65.

A királyi biztosok közül többnek nemcsak a járvány okozta nehéz helyzettel kellett szembenéznie, hanem azoknak társadalmi következményeivel is. Számos településen zavargások kezdődtek. 1831 júliusában az első pesti megbetegedéseket követően a Budát és Pestet összekötő hídát elkezdték lebontani, ami alapot szolgáltatott a rémhírek terjesztésének. Az egyetemi vizsgákat előrehozták, az iskolákat bezárták, viszont a vidéken élő tanulók hazatérését a kordonok akadályozták. A diákokat nem engedték hazautazni, a várost senki sem hagyhatta el. A járványhelyzetben a város bezárt gyárainak munkásai összefogva a pénz és élelem nélkül maradt diákság tömegeivel szembekerültek a hatósági rendelkezések betartására kirendelt katonasággal. A dühöngő város lakók vállukra vették a kocsijából kihúzott Stáhlly Ignác orvosprofesszort és arra kényszerítették, hogy hangosan kiáltson: „Nincs kolera, nincs kolera!” Július 17-én gyakorlatilag vérbe fojtották a lázongást. Sáros, Zemplén, Gömör, Szepes vármegyékben a jobbágyság körében is zendülés tört ki. A kiadott rendelkezéseket a járvány terjedésének megakadályozására a jobbágyság – a megfelelő

felvilágosítás hiányában – az alakuló felszabadítási törekvései szándékos akadályozásának tartotta. A kutak vizének fertőtlenítése egyes helyeken halálos megbetegedést okozott, amiben szintén szándékosságot véltek felfedezni. A kordonok meggátolták a felvidéki lakosságot abban, hogy az alföldi területekre menjenek és részt vegyenek az aratási munkálatokban, ami a megélhetésüket és az egész téli gabonaszükségletüket biztosította. A kastélyokat, kúriákat sorra feldúlták, több vármegyei közigazgatási tisztviselőt megvertek. Július 25-én kitört a koleralázadás, elsőként a Zemplén megyei Szécskeresztúron. Kaszákkal, kapákkal, vasvillákkal megtámadták és lerombolták a nemesi kúriákat. Családokat, földbirtokosokat, hivatalos személyeket öltek meg, halálra keresték az orvosokat is. Eötvös Ignác királyi biztos vérbe fojtotta a felkelést, a résztvevők közül száztizenkilenc halálos ítéletet hajtottak végre.

Katonaság, polgári biztosok és örök

A kolera 1830 szeptemberében elérte Moszkvát, ahol egészen 1831 márciusáig dúlt a járvány. Ennek hírére a szomszédos államok, így a Habsburg Birodalom is határozatot rendelt el. A lengyel területeken oroszellenes felkelés bontakozott ki. A felkelés leverésére érkező cári csapatok között számos olyan területről is érkeztek katonák, amelyekeken akkorra már megjelent a betegség. Vannak olyan következtetések, amelyek szerint oroszországi tatárok hozták be Galícia területére a kórt. A lengyel felkelés idején is számos esetben arról számoltak be, hogy a katonák között jelentős számú megbetegedést észleltek. Több helységben is arról számoltak be, hogy a katonaság hurcolta be betegséget. Jelenlétük így, azoknak ellátásán felül ilyen tekintetben is nehézséget jelenthetett.

A védekezés megszervezésének egyik kezdeti lépéseként a Helytartótanács már 1830 végén fontos intézkedéseket tett a járvány kitörésének megakadályozására. Elrendelték Galícia felől a határozatot, amely 1830. december 28-án következett be.¹⁵ A fizikai határzár a katonaság bevonásával történt. Bereg megyében 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt harmincegy gyalogos katona lett kiküldve a galíciai határszélre, akik közül egy káplár tizenöt legénnyel Verbiáson, egy másik pedig öt legénnyel a Beszkiden, ugyanennyi Timsoron és Bilaszovicán tartózkodott. A feladatuk a rend fenntartása, a határzárak felügyelete volt.¹⁶

¹⁵ *Tilkovszky L.*: Az 1831. évi parasztfelkelés. i. m. 43.

¹⁶ *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monographiája II. Ungvár 1881. 169.

A főkordonokat az államhatalom biztosította, a fontosabb átkelőkhöz katonai őrseget rendelt, de az összekötő vonalak mentén az örök kiállítás az érintett község, illetve a vármegye feladata volt. A határozatok kialakítása anyagi terheit így részben az államkincstár helyett az érintett vármegyéknek kellett viselni. A zárvonalak kialakításánál mérnököket rendeltek ki, akik az egyes szakaszoknál ölben megadott távolság alapján kiszámolták, hogy pontosan hány örre van szükség. Erről jelentést tettek a vármegyei Centrális Deputációnak, amely intézkedett a kordon felállításáról.¹⁷ A katonai őrség mellett polgári örökre is szükség volt, akik a határozatok, személyek ellenőrzésével, az utazók feltartóztatásával lettek megbízva. A helységekben jelentkező betegség esetén a települést körülfalták, amelynek őrizetét katonasággal, vagy szükség esetén a környékbeli helységek lakosaival látták el.¹⁸ A járvány terjedésével a lezárt helységeket, a legfontosabb kordonok kivételével, leginkább polgári őrséggel védték. Legalább addig kellett ellátni ezt a civil lakosság segítségével, míg azt a katonaság át nem vette. A helyi szolgabírók feladatkörébe helyezték, hogy a kijelölt helyeken keresztül húzódó kordonvonalak polgári örökkel történő ellátása biztosítva legyen.¹⁹ Az ő bérüket is a vármegyéknek kellett biztosítaniuk. A nemeseket és az adózókat egyaránt büntetés terhe alatt kényszerítették ennek teljesítésére. A nemesek és honoráciorok maguk helyett saját költségükre más őr is fogadhattak.²⁰ Az öröknek fel kellett esküdniük, hogy a rendelésnek megfelelően járnak el. Őrhelyüket semmiképp nem hagyhatták el, még akkor sem, ha a váltás nem érkezett meg.²¹ Ha az örök megszegte a rendszabást, akkor 24 botütésre ítélték őket.²²

1831. március végéig a Galícia felőli zárlatot fenntartották, március 29-én került sor a bécsi kormány által annak feloldására.²³ A döntés hátterében nemcsak az állhatott, hogy a kolera terjedése megtorpanni látszott, hanem az is, hogy a Habsburg Birodalomhoz tartozó itáliai területeken ki-robbanó felkelések leveréséhez minden nélkülözhető ezredre szükség volt.

A járvány ellen június elején következik be ismét a királyi bizto-

¹⁷ *Bálint Nagy István*: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó 1928. 8.

¹⁸ KTÁL, F. 10, op. 2. od. zb. 1316., lap 41.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. 501. 132. kötet. lap 3.

²⁰ *Kiss Á.*: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében i. m. 27.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 538, 18. csomó, 42. tétel, lap 1.

²² KTÁL, F. 674, op. 7. od. zb. 85., lap 5.

²³ *Tilkovszky L.*: Az 1831. évi parasztfelkelés i. m. 43.

sok kiküldése és a határzárak elrendelése, lezárják Máramaros, Bereg és Ugocsa vármegyéket. A Helytartótanács június 30-án a második kordon nyugat felé helyezéséről értesíti Heves, Borsod, Gömör, Torna, Abaúj, Sáros, Szabolcs és Szatmár vármegyéket, illetve a Jász, Kun és Hajdú kapitányságokat.²⁴ Pest megyében is lezárták a Galícia és Moldva felől vezető útvonalakat. A Tiszán az állatok átjárását is megtiltották. A leginkább őrzött út a Bag–Hatvan közötti útszakasz volt, amely Galícia irányából vezetett Pest felé. A katonaság a kordon céljaira továbbra is rendelkezésre állt. 1831. július elején újabb záróvonal felállításáról kellett gondoskodni, a Berettyó–Zagyva–Hernád mentén. A kór terjedése miatt az ország belső területein újabb és újabb kordonokat hoztak létre. A záróvonalat ezután Hatvan–Vác–Esztergom irányába kiegészítették.²⁵ A kolera a záróvonalak ellenére rohamosan terjedt, július közepén elérte az ország belső területeit. Július 14-től Pesten is jelentkeztek a járványos megbetegedések. A hírre Bécs, Ausztria és Magyarország között július 15-én állították fel a katonai kordonvonalat.²⁶ Pesten a lázongó tömeg a záróvonalakat védő katonaság ellen támadt, akik használták fegyvereiket, s ez sok halálos áldozatot követelt. A Felvidéken a lázongást szintén csak katonai közbelépéssel tudták meggátolni.

Rendszeresen elzárás alá került egy-egy terület, illetve település a járvány terjedése során, ezért fontos volt, hogy az utasítások, rendeletek megvalósítására helyben is legyen megfelelő személy. A polgári biztosok voltak azok a megbízott személyek, akik az elzárásokat biztosították. A nemesek soraiból kerültek ki elsősorban, bérük napi 1 forint és 30 krajcár volt.²⁷ Sokszor bizonyos orvoslási módokat is elsajátítottak, mivel az orvosok száma nagyon kevés volt, ezért nem tudtak mindenkire eljutni, így a polgári biztosok lettek azok, akik ezeket a feladatokat is elláthatták. Volt olyan polgári biztos, aki a helységben végezte a feladatát, volt olyan, akit az egyes intézményekbe (pl. veszteglő intézetek) helyeztek ki, és az ott felmerülő helyzeteket, központi utasítások végrehajtását, jelentések megírását volt hivatott végrehajtani.

²⁴ *Angelovics Helga*: Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején (1831). *Opustula Historica, Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciáról*. Szerk. Ternovác Bálint. Budapest 2015. 80.

²⁵ *Gergely András*: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In: *Magyarország története 1790–1848*. Főszerk.: Mérei Gyula. Budapest 1980. 674.

²⁶ *Tilkovszky L.*: Az 1831. évi parasztfelkelés i. m. 43.

²⁷ *Kiss Á.*: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében i. m. 26.

Orvoslással, gyógyítással, betegek kezelésével foglalkozó személyek

A betegség leküzdésében nyilvánvalóan a gyógyítással, a betegek kezelésével foglalkozóknak volt a legmeghatározóbb szerepe. A 19. századi közegészségügyet, az orvoslást, valamint az első kolerajárvány elleni felkészültséget, az ellene folytatott eljárásokat a korabeli és későbbi időszakban is sok kritika érte. A Helytartótanács keretein belül működő Egészségügyi Osztály (Departamentum Sanitatis) egyik fő feladata az egészségügyben dolgozók rendszerezése volt. A vizsgát tett sebészeket, vagyis az igazi gyógyítókat ekkor kezdik el megkülönböztetni a borbélyoktól. 1784-ben a Helytartótanácsához beérkezett adatok alapján 340 első és 359 másodosztályba tartozó sebész dolgozott. Országos szinten elég nagy eltérések figyelhetők meg: Ung vármegyében csak egy másodosztályú seborvost tartanak számon, míg Sopronban 28 első és 18 másodosztályú sebészt.²⁸ A bevezetett összeírások a vármegyékben és a szabad királyi városokban rendszeressé váltak 1848-ig. Az országos főorvosi hivatalt 1786-ban hozták létre, amelyet az 1831-es kolerajárvány idején Lenhossék Mihály töltött be. 1788-tól elrendelték a halottkémlést a kérdéses esetekben, 1799-től pedig a vármegyei sebészek házipatikáját a vármegyéknek kellett fölszerelni. 1799-től Ausztriában, 1804-től Magyarországon is elrendelték a himlőoltást. 1835-től ezeket az oltásokat már csak képzett orvosdoktorok és sebészek végezheték.

Moszkvában 1830. október végére a megbetegedtek száma 3029 fő, közülük 1483 fő a betegségben meghalt, 1259 fő akkor aktív betegként orvosi ellátásban részesült, 287 fő pedig már meggyógyult a betegségből.²⁹ A kór tüneteiről, lefolyásáról ugyan voltak ismereteik, de a betegség okozójáról, gyógykezeléséről nem. Oroszországban huszonötezer rubel jutalmat ajánlottak fel annak az orvosnak, aki megfelelő leírással szolgál a terjedés módjáról, a megfelelő preventív intézkedésekről, illetve a használható gyógyítási módokról és gyógyszerekről. A felhívás szerint erre orosz, német, magyar, angol, francia, svéd, dán és olasz orvosokat is felszólítottak. Az orvosok értekezésüket orosz, latin, német, angol, francia vagy olasz nyelven is benyújthatták. Bécsből igyekeztek reagálni már 1830 végén az oroszországi és a galíciai eseményekre és orvos

²⁸ *Simon Katalin*: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Budapest 2013. 171.

²⁹ Magyar Kurir, 1830. november 19., 44. évf., 41. sz. 328.

szakértőket küldtek a területre. Az orvosok jelentéseket küldtek az ottani helyzetről, a járvány terjedéséről, a betegség természetéről. 1830 novemberében kiküldték Oroszországba Spausta Ferenc törvényszéki orvost, Zhuber Antal és Olexik Pál kórházi orvosokat, akik a boncolásokon és a helyszíneken folytatott megfigyeléseik alapján jelentéseket készítettek. Verzár Emánuel és Cziegler József a Helytartótanács intézkedései miatt azonban csak 1831 tavaszán utazhattak Galíciába a kolera tanulmányozására.³⁰ Zágoni Ajtay Barra István orvos *Epekórság (cholera morbus)* címmel Pesten jelentette meg munkáját, majd Lenhossék Mihály országos főorvos is *Rövid észrevételek a keletindiai Choléráról* címmel írt értekezést a témában.³¹ Sokáig ismeretlen volt a betegség az orvosok számára, ugyanis nem találkozhattak vele korábban. Emiatt valószínűleg sok megbetegedést más kórnak tulajdoníthattak.³² Az Orvosi Tár 1831-ben kiadott számaiból Havasdi József megvizsgálta és összevetette, hogyan vélekedtek a legnagyobb orvosok (négy magyar és egy francia) a betegségről. A legáltalánosabb elmélet a miazma elmélet volt, mely szerint a levegőbe kerülő bomló anyagok okozzák a betegség terjedését. Shuster János leginkább az angol professzorok véleményére adott (Sydenham, Tytler, Godd). Ő megkülönböztetett „epés cholérát” és „keletindiai cholérát”, amelyet ragályosnak tartott. A vélekedése szerint a kolera terjedésének és pusztításának hasonló íve volt, mint a korábbi nagy járványoknak: kitörés után a fertőzöttek száma emelkedik, a tetőpontot elérve csökken, majd megszűnik, a téli enyhülés után feléledhet. Schordann Zsigmond szerint a kolera járványos, de nem ragályos. Okai között felsorolhatók külső és belső hatások is egyaránt. Külső ok a rossz levegő, eredete a földben végbemennő kártékony folyamatok. Belső ok a félelem, heves indulatok, meghűlés, mértéktelen evés és ivás, éjszakázás, megerőltetés. Eckstein Friderik véleménye szintén nem ragályos betegség, hanem a külső és belső tényezők szerencsétlen együttléte okozza. Külső ok nála is a rossz levegő, mely a poshadt mocsarak és folyók körül fordul elő. A kór tehát véleménye szerint nem a szomszédos területekről jön be, hanem helyben alakul ki. Ezt bizonyítja véleménye szerint a vesztegzárak kudarca és az orvosok közül való kevés megbetegedés. Egyetért Bugát Pállal, aki nem látott a galíciai és a magyarországi megbetegedések között ok-okozati összefüggést.

³⁰ *Bálint Nagy István*: Az első cholerajárvány története és gyógy módja. Orvosi Hetilap 75. (1931) 52.sz. 1233.

³¹ Hazai s Külföldi Tudósítások, 1831. február 5., 1. félév, 11. sz. 81.

³² *Havasdi J.*: Duna menti zárvonalak az 1831. évi cholerajárvány idején i. m. 6.

A belső okok nála az idegrendszeri problémák, „rossz életmód”, evés-ivás mértéktelensége, meghűlés, alultápláltság, a betegségtől való félelem. Bugát Pál a Bécs által Oroszországba küldött Spausta Ferenc udvari kancelláriának Kijevből küldött jelentésének fordítását közölte az Orvosi Társaságban. Eszerint a kolera nem ragályos, hanem „magától látszék kifejlődni”. A kór forrása itt is a „levegőnek valamely járványos alkotmánya”. Pinel francia orvos Varsóból írta fő megállapításait 1831. július 6-án. Szerinte ez nem is cholera morbus, hanem egy idegrendszeri betegség, amelyet magyar fordítás szerint „együttérzidegkórnak” nevezett el.³³ A kór szerinte sem ragályos, magát is beoltotta egy betegtől vett vérrel és beleiből vett nyálkával. A friss levegőt tartja a legfontosabbnak a betegség megelőzésében.

Az orvosi intézkedéseket tekintve már 1831. január 14-én arról döntöttek, hogy a Bereg vármegyei orvosok és seborvosok, amennyire csak lehet, járják körül a vidéket, és minden nyolcadik napon jelentést tegyenek. A hegyvidéki terület jelentős orvoshiánnyal küzdött, ezért ide további erősítést kértek. A jelentéseiket a megyei főorvosoknak küldték, akik azt a királyi biztos mellé kirendelt orvosnak, vagy magának a királyi biztosnak, illetve a vármegyei Állandó Kiküldöttség előlülőjének voltak kötelesek megküldeni.³⁴ A Helytartótanács 182-es számú rendelkezésének leírása szerint a betegség szempontjából gyanús halottakat azonnal jelenteni kellett, addig, míg orvos nem vizsgálta, eltemetni sem volt szabad. Azokat a helységeket, ahol ilyen esetek történtek, azonnal elzárás alá kellett venni, amely a betegség, illetve halálesetek vizsgálatának lefolyásáig fennállt.³⁵

A betegség átterjedéséért az ország belső területe felé a Máramaros vármegyéből sót szállító tiszai hajósokat okolták, akik rövid időn belül jelentős területre terjeszthették el a betegséget. A nádor 1831. július 3-án Békés vármegyéhez küldött értesítő levelében ezt írja: „...a napkeleti epe-kórsághoz hasonló nyavalya Máramaros vármegyéből Szolnokra sót szállítók által a Tisza mellett fekvő helységekre, u:m: Tiszalakon [Tiszaújlak], Vár [Vári], Czetfalu [Csetfalva], Tokaj és több Szabolts vármegyei Tisza mentén fekvő helységekre elterjesztett legyen...”. Tehát már a járvány kitörését követő kezdeti időszakban is elterjedt volt az a nézet, mely szerint a betegség Galíciából jut át Máramarosba. Az első hivatalosan kolerában meghalt beteget Ugocsa vármegyében jegyezték fel. Bugát Pál a Máramarosszigetre Perényi Zsigmond királyi biztos mellé kinevezett medicus

³³ Uo. 16.

³⁴ KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1390. lap 9–10.

³⁵ KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1391. lap 18.

dirigens volt, aki 1831. június 13-án Tiszaújlakon egy bizonyos Rakovszki Konstantin máramarosi tutajos holttestét vizsgálta meg, és a halál okának a kolera betegséget nevezte meg. Ezt tekinthetjük a járvány magyarországi terjedése kezdetének. A hivatalos álláspontot a betegség természetét illetően a központi vezetés részéről Majláth Antal országos királyi biztos július 5-én tette közzé: „*Cholera non pro epidemica sed contagiosa tenenda*”,³⁶ tehát pontot tettek annak a vitának a végére, amely a betegség ragályosságát megkérdőjelezte.

Lenhossék Mihály központi utasításokat, tanácsokat és figyelmeztetéseket küldött a járványveszély kiújulásakor 1831. július 10-én a vármeigyékbe *Rövid oktatás* címmel.³⁷ Mindezt a lakosoknak szánták, hogy miként őrizhetik meg magukat a „napkeleti cholérától”, és mit kell tenniük a betegség első jelentkezésekor, míg a kirendelt orvos oda megérkezik. A betegség elkerülését a közölt rendszabályok megtartásával megvalósíthatónak vélték. Az óvintézkedések között kiemelt helyen szerepelt a levegő tisztán tartása. A fontosabb módok közé tartozott a ruházat, a fehér- és ágynemű tisztasága. Javasolták a test gyakori mosását langyos vízzel, melybe egy kevés ecetet kellett keverni, ahol pedig megengedi az elzárás, langyos fürdőt használhattak. Tisztán kellett tartani a házi bútorokat, lakószobákat, a házakat és az utcákat is. Külön figyelmet fordítottak az életmódra, tanácsokat és utasításokat adtak a lakosságnak, hogyan védhetik meg magukat a betegségtől. Mindenkit óvva intettek, hogy őrizze magát a meghűléstől, a forró nyári időben sem, hűvös éjszakán és nedves földön, szabad ég alatt nem volt szabad aludni. Az életmódra utaló tanácsok és előírások a táplálkozásra is kiterjedtek. Könnyen emészthető ételek fogyasztását javasolták.

Tiszta friss vízről rendszeresen gondoskodni kellett, azt sem nagyon hidegen, sem nagyon melegen nem ajánlották fogyasztani. A folyóból tilos volt ivási célra vizet használni. Borral és egyéb szeszes italokkal való mértékletességre is törekedni kellett. Kevésbé ajánlották a sör fogyasztását, főleg, ha az forralatlan volt. Mint azt leírták, számtalan példa bizonyítja, hogy semmi sem mozdítja jobban elő a betegség „pestises” (ragályos) tulajdonságát, és semmi sem teszi annyira halálos kimenetelűvé a kolérát, mint az ittaság és a lerészegedés. Ezért tehát a korai lefekvést, az éjjeli dorbézolásoktól, kicsapongástól való tartózkodást javasolták, melyek a testet gyengíthették. A nagy lelki vagy testi megerőltetéstől is tartózkodni kellett,

³⁶ *Linzbauer X. F.*: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae i. m. 27.

³⁷ KTÁL, F. 674, op. 12, od. zb. 249. lap 50.

megfelelő időt hagyva a szükséges pihenésre. A szabad tiszta levegőn való mozgást különösen ajánlatosnak vélték. A betegségek megelőzésére alkalmasnak tartották a lelki csendességet, amelyre szintén felhívták a lakosok figyelmét. A harag, bosszúság, a betegségtől való félelem is elkerülendő volt.

A „napkeleti” kolera ellen a már kiszabott rendelkezéseken, tanácsokon kívül egyéb kifejezett óvó szerek nem álltak rendelkezésre. A hivataluknál és kötelességüknél fogva kolera által fertőzöttek mellett tartózkodó személyeknek azt tanácsolták, tartsanak a szájukban és néha rágjanak egy darab gyömbért vagy orvosi kálmot (amely kitűnő étvágygerjesztő, idegerősítő, vértisztító, gyomorerősítő), fahéjat, narancshéjat vagy babért, fehér borsot, zsályát, borókamagot, köménymagot, ánizst. Reggel és este egy csésze tea elfogyasztását javasolták, mely citromfűből, fodormentából, gyökönkegyökérből (Baldrianwurzel), kisebb orvosi székfűből (Chamil-len) készülhetett. Használtra javasolták az ásványi gőzöket is. Tanácsolták, hogy hordjanak maguknál egy darabka kámfort vagy klórmészt, vagy egy kis palack ecetet, és ezeket gyakran szagolják.

Egy helységben vagy annak szomszédságában, ha a kolera kitört, minden betegség és minden eset gyanússá vált, az előjáróknak ezeket azonnal jelenteni kellett, egyúttal az orvosnak is oda kellett mennie és segíteni. Külön óvintézkedéseket foganatosítottak arra az esetre is, mielőtt a betegség jelenléte beigazolódott. Ezekre utaló jelek a következők lehetnek: nyomottság érzése, szorító fájdalom a szívgyödörben, szédülés, fejfájás, hirtelen elgyengülés, émelygés, testi fájdalmak, vizenyős hasmenés, gyakori hányás, égető szomjúság, megnehezedett lélegzet, végtagok elhidegülése, görcsök, az arc és a szemek beesése, alig érezhető pulzus. Ha ezek közül némely tünetek, vagy többek is jelentkeznek, a beteget azonnal el kellett választani a család többi tagjától, és csak azok a személyek érintkezhetek vele, akik a beteg ápolására voltak szükségesek. Megtiltották a ház lakóinak a lakhely elhagyását, más helység lakosai közé sem mehetek, ameddig erre engedélyt nem kaptak. Emellett tilos volt más házhoz tartozóknak a beengedése is. Az orvos megjelenéséig gyors segítségnyújtást kellett foganatosítani, amely a test gyors felmelegítése, a bőrfelszín verejtékezésének visszaállítása, a gyomor megkönnyítése, az erek működésének elősegítése, a görcsök elhárítása volt.

Az orvosi intézkedések elleni fellépés és az utasítások be nem tartása gyakran előfordult. A lakosság körében meglévő babonás gondolkodás is nagymértékben befolyásolta az orvosi segítségnyújtás szerepét. Az orvosok rendszeresen arra panaszkodtak, hogy a betegek nem hajlandók elfogadni

az orvosi segítséget, és az elrendelt gyógymódokat és gyógyszereket sem alkalmazzák. A népi hiedelmek, kuruzslási módszerek továbbra is fontosabbak voltak a hivatalos orvoslással szemben. A gyógyítással foglalkozó személyek között az orvosok, seborvosok mellett meg kell említeni a borbélyok, bábák, lelkészek szerepét is, akik kiegészítették a helységben tevékenykedő orvosok tevékenységét, illetve azok hiányában egyenesen pótolniuk kellett azt. Előfordult olyan eset is, hogy a kijelölt orvosok között volt, aki nem látta el a feladatát, mert félt a betegségtől.³⁸

A megfelelő védelemnek és ellátásnak anyagi feltételei voltak, melyeket a vármegyének kellett biztosítania. A vármegyékben elrendelték a közpénztár felállítását, melyből az öröket, az orvosokat, a betegápolókat, a betegházakban ápoltak költségeit fizették. A városokban elrendelték az ispotályok szükséges felszerelését, betegápolóról, halottaskocsiról való gondoskodást, temető kijelölését a betegség áldozatainak. Felszólították a földesurakat, hogy járuljanak hozzá a betegek eltartásához, a világi és egyházi földesurak területenként változóan, de ezt megtették. Megszervezték a községházán gyógyfüvek szedését, az ágyak melegítéséhez használt téglát gyűjtötték. A betegek ápolására és gyámolítására ezért további alkalmas személyeket is igyekeztek felfogadni.³⁹ Számukra a Helytartótanáctól kiküldött tudósítások (december 21-én a pestisjárványra alapozott utasítások, majd december 28-án a Lenhossék Mihály és tanácsosai által átdolgozott „Tudósítás”) adtak támaszt a feladatok elvégzéséhez.⁴⁰

Az 1831-es kolerajárványt követően szigorították az orvosok és a sebészek teendőit járványveszély idején. A közegészségügyi helyzet a központi rendelkezéseknek köszönhetően folyamatosan javult. 1840-ben Bugát Pál és Flór Ferenc szerkesztésében megjelent a Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re, amely szerint az országban 562 orvosdoktor és 1055 sebész működött. A patikák száma is jelentősen emelkedett, 1840-re már 329 volt az országban.⁴¹

Egyházi szervezetek előljárói, lelkipásztorok a járvány idején

A 19. század első felében az egyház nem csupán a hitélet fölött örködött, hanem fontos társadalmi szereplőként feladatának tartotta az erkölcsi,

³⁸ *Ferenczy Károly*: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. Debreceni Szemle 15. (1941) 12. sz. 284.

³⁹ *Kiss Á.*: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében i. m. 29.

⁴⁰ *Bálint Nagy I.*: Kolerajárványok Csanád vármegyében i. m. 8.

⁴¹ *Simon Katalin*: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848 i. m. 175.

gazdasági és kulturális élet szervezését is. Az egyházak előjáróinak, a választott egyháztanácsnak fontos szerepét mutatja, hogy a községek előjárói megválasztásukat követően kötelesek voltak előttük esküt tenni, hogy nemcsak a világi, hanem az egyházi törvényeket is betartják.

A lakossághoz jutott információk a járványveszély ideje alatt közel sem voltak megfelelőek, erről sok forrás tanúskodik. A lelkipásztorok, mint a közösségek tagjaival leggyakrabban kapcsolatba kerülő személy az egyházi előjárók utasításain keresztül és közvetlenül is rendelkezésre álltak a kormányzati és vármegyei intézkedések közlésére. Az 1831-es kolerajárvány idején az egyházközségek, illetve azok előjárói a járvány elleni küzdelem idején a hatósági intézkedések, a lakosság tájékoztatásának egyik, és talán a legfontosabb szócsove volt. A lelkészek számára számos esetben kötelezően előírták, hogy a megküldött rendelkezéseket a szószékről több alkalommal is hirdessék ki. Voltak olyan egyházi szolgálattevők, akik hivatali kötelességüket teljesítve tevékenykedtek a járvány elleni küzdelemben, de számos eset volt arra is, amikor ezen túllépve végeztek valami fontos tevékenységet.

1831. július 3-án gróf Nádasdy Paulai Ferenc váci püspök körlevelet bocsátott papságához: *„Midőn a politikai hatóságok a legsúlyosabb betegségek elhárítására, mely először Tisza-Ujlakon észleltetett és a keleti kolerához hasonló, a tiszai részeken csodálatos gyorsasággal terjed, és a hivatalos értesítések szerint, Miskolczra és Mező-Kövesdre behurczoltnak lenni mondatik, megfelelő időszerinti eszközöket használnak Főntisztelt uraságaitokat megbízom, hogy a sz. misékben a derűs idő- és a halandóság elkerüléséért collectát⁴² vegyenek, és az Istent esengő imákban kérni megemlékezzenek.”*⁴³ A püspök az érintkezés megszüntetésével inti a lelkipásztorokat, hogy Vácra sem hozzá, sem egyéb más ügyekben ne menjenek, hacsak bizonyítani nem tudják, hogy egészségesek. Július 26-án a helyzet súlyosbodása következtében utasításokat adott, melyek között kiemelendő az utolsó kenetre szóló rendelkezés, mely szerint azt csak a homlokra egy pálcikával, azt valamilyen pamutba vagy gyapotba tekerve, azt pedig olajba mártva kell végrehajtani. Az 1831. augusztus 2-án kelt köriratban felhívta a lelkipásztorok figyelmét, hogy a különféle előítéletekkel telített, gonosz szándékból tévútra vezetett népet, hamis híresztelések ellenében és a király, illetve a kormány gondoskodásáról igyekezzenek fel-

⁴² Collecta – könyörgés.

⁴³ *Karcsú Antal Arzen: Vác város története. Vác 1885. 68.*

világosítani és meggyőzni a lakosságot. Az 1831. augusztus 5-i körlevelében a veszélyhelyzet miatt minden egyházi ünnepélyt, templombúcsút betiltott.⁴⁴ 1831. szeptember 5-i körlevelében a Helytartótanács rendelkezését közölte, hogy a lelkipásztorok a kolera gyógyító szereit, melyek az ország főorvosa által javasoltak, és amelyeket Morvay János tiszababolnai plébánostól vettek át és akkorra már jobbra elfogadottá váltak, a községek területén minél előbb használatba hozzák. Morvay már akkoriban igen nagy hírnévre tett szert, négyoldalas gyógymódjának leírását a Helytartótanács nemcsak a hivatalos személyekkel, a falvak jegyzőivel, de a papokkal is közölte, megkérve őket, hogy azt a szószelekről hirdessék. Módszereit átvették az orvosok is, bár a szerző maga is megjegyezte, hogy valójában egy német orvos Oroszországból hazájába írt levele szolgált annak alapjául.⁴⁵

Az 1831-es kolerajárvány következményeként a demográfiai katasztrófa mellett nemcsak egyfajta antifeudális mozgalom jelentkezett, hanem a nemzetiségek és vallási különbségek terén is voltak konfliktusok, melyek gyakran összemosódtak.⁴⁶ Az északi (Sáros, Zemplén, Gömör, Szepes) vármegyéken kívül a Tiszántúlon és Erdélyben is voltak különböző lázongások. Az északi vármegyék megmozdulásainak hátterében ott rejlett egyfajta orosz-várás, amelynek eredményeként a jobbágyság felszabadulását remélte. Erdélyben a jelentős számú ortodox román lakosság pedig a cárban mint a keleti egyház legfőbb védelmezőjében látta az elnyomás alóli felszabadulás lehetőségét. Az 1831-es év elején Erdélyben elindult magyarányú újoncozást összekapcsolták az ortodox román lakosság üldözésének képzetével. Ennek a koncepciónak melegágyául szolgált a görögkatolikus román klérus nagyfokú ortodoxellenessége, az unió kikényszerítése. A septéri görögkatolikus pap kijelentése szerint

⁴⁴ *Karcsú A. A.*: Vác város története i. m. 69.

⁴⁵ *Bálint Nagy István*: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. *Orvosi Hetilap* 75. (1931) 52. sz. 1233.

⁴⁶ A korabeli események egy évtized múlva táptalajként szolgáltak a liberális nemesség szláv mozgalmaktól való félelmeihez. A *Regélő* egyik, 1841-ben megjelent cikke például arról tudósított, hogy a görögkatolikus klérus imáját „nem a magyar király, hanem az orosz cár életéért mondja”. 1842 tavaszán pedig a Bereg megyei közgyűlés azért rendelt el statáriumot, hogy megakadályozzon egy lehetséges parasztfelkelést. A ruszin lakosság pánszlávizmusával kapcsolatban megfogalmazott vádak mögött azonban az 1840-es évek elején nem a cárizmussal való szimpátia, hanem az állt, hogy a görögkatolikus egyház néhány ruszin népiskola felállítására tett erőtlen kísérlete kiváltotta a közélet magyarosítására törekvő liberális nacionalisták ellenérzését. Vö. *Molnár Ferenc*: A Bereg vármegyei görögkatolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában. In: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest 2013. 15–39.

„mindenkinek egy vallást kell már követni, akik vonakodnának, azt katonának kell vinni”.⁴⁷ Az orosz sereg galíciai tartózkodásakor az ortodox pópák lelkesen terjesztették az oroszok bejöveteléről szóló híreket. Az erdélyi román jobbágyság megmozdulásai Háromszék, Brassó, Torda környékéről is rendre kapcsolatba hozhatók az óhitű papok lázító ténykedéseivel. A kormányzatnak 1831 nyarára azonban sikerült a kedélyeket lecsillapítania.

Debreceni Pap István a járvány idején a kenderesi református egyház lelkipásztora volt. Minden évben feljegyezte a nevezetes dolgokat, az időjárást, a termékenységet vagy terméketlenséget. Írásai nem öncélúak voltak, mint ahogy bevezette és indokolta feljegyzéseit „*a következők szeretik tudni az elmúltakat és az szép is, hasznos is, tehát azon jegyzéseket rövidesen emlékezetnek okáért ide is kiírom*”.⁴⁸

A járvány megjelenésének kezdeti időszakában, az állami hatósági intézkedések és az egyházi közösségek között már nagyon korán megjelent egyfajta tájékoztatás a helyzetről. A betegség 1831 januárjában még nem volt jelen Magyarországon, de a lakosság körében elterjedt különböző vészjósoló híresztelések megakadályozására, a hívek megnyugtatóására a lelkipásztorok ténykedése különös jelentőséggel bírt. Német György prédikátor Prügyön a templomi szószékről a következőket olvasta fel 1831 januárjában: „*A cholera név alatt ismeretes, dögletes és Pestises Nyavalya édes Hazánk határait is fenyegetvén, felséges Uralkodó Királyunk Atyáskodó gondossággal kívánnya ezen édes hazánkat is pusztulással fenyegető veszélyt meggátolni. Köteleztetnek Lelki pásztoraink Pásztorságok alatt levő Híveket a fenyegető veszedelemből származó félelmekben vigasztalni, az Ostornak édes Hazánktól való elfordításáért a közönséges Isteni tiszteletben is könyörgeni, edjszermind a Híveket arra serkenteni, hogy ezért magányos Könyörgéseikben is, s Házi Isteni tiszteletekben is a Kegyelmes Istennek esedezzenek...*”⁴⁹

Pap István lelkipásztor leírása szerint az Alföldön rossz minőségű, penészes búzát adtak, és az abból készült kenyeret voltak kénytelenek fogyasztani. A vármegye vezetését is kritizálta, hogy akkor kezdtek el a szegényekről gondoskodni, amikor az újkenyeret már elérték. Nem kapott megfelelő rendeltést az egyházi előljáróktól, hogy ebben a helyzetben mihez tartsák a lelkipásztorok magukat.⁵⁰

⁴⁷ *Tilkovszky Lóránt*: Román jobbágyok mozgalmi Erdélyben és a Tiszántúlon 1831-ben. Századok 91. (1957) 773.

⁴⁸ *Ferenczy K.*: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról i. m. 281.

⁴⁹ *Tassonyi András*: A kolera Prügyön 1831-ben. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 4. Szerk. Kováts Dániel. Miskolc 1992. 245.

⁵⁰ *Ferenczy K.*: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról i. m. 284.

Felsőbb utasítás hiányában előfordult, hogy a helyben lévő egyházi közösségek közös megállapodást kötöttek a járványt érintő helyi közösségi ügyekben. Ez történt Kenderesen is, ahol a református lelkipásztor és a katolikus plébános a következő rendelkezéseket adták ki közösen:

„1. Az iskolás gyermekek hazaeresztődnek, s addig tanítás nem lesz, míg a cholera el nem múlik.

2. Az istentisztelet mindenkor rendesen fog tartódni, hétköznap bent a templomban, vasárnap pedig kívül a szabad ég alatt. Kívül tartódnak a halotti prédikációk is.

3. A halottak rendesen, valamint eddig, el fognak temetődni úgy, amint kiki akarja. A harangozás is meg lesz.

”⁵¹

A hatósági rendelkezéseket a lelkipásztorok kihirdették a lakosok között. Intették a népet, hogy a magisterium bismuthit, vagyis a klórmészit nehogy bevegyék, mert az mérgező. Segítségükről, támogatásukról biztosítottak a helység lakóit, akiknek szüntelenül a rendelkezésére álltak. Megjegyzi azt is, hogy vannak olyan helységek, ahol a lelkipásztorok elvonultak a lakosság elől és ki sem jönnek a házukból. Heves megyében Radics Pál szolgabíró levele szerint a nép nem használja az orvosságot, mert az a hit uralkodott közöttük, hogy az urak ezzel mérgezik meg őket. Az érseket a lakosság bizalmának megnyerésére megkérték, hogy a szószékről hirdessék e tévhit káros következményeit.⁵²

Az egyházak közötti kapcsolatok a reformkorban valamelyest oldódni látszottak. A társadalmi életben különleges példa erre Kazinczy Ferenc és Török Sophie házassága. Két különböző vallású fél, mégis vallásos életük egymással békében való megférése rendkívül tanulságos. Török Sophie még egészségét, sőt életét is kockára tette, hogy a betegeken segíthessen. 1831. augusztus elején már Széphalmon, Kazinczyék lakóhelyén is megjelent a betegség. Kazinczy jó barátságot ápolt Guzmics Izidor főapáttal, akinek ezt az üzenetet küldte: „Élek, édes barátom, én és az enyéim, de harmadnap ólta a mirigy Széphalmon is pusztít. Az ő, mely a mirigy Új-helyből senkit bé nem ereszte eddig, most már innen el van véve és hátrább van állítva... Feleségem pedig látogatja a betegeket, gyógyítja, gyámolítja, táplálja. Azt teszi, amit egy angyal. De az angyal nem gondolkodik arról, hogy mit fog maga is enni, s gyermekei nincsenek, mint nekem. Ha elkap a halál, gyermekeim földönfutó koldusok lesznek...”⁵³ 1831. augusztus 18-án

⁵¹ Uo.

⁵² Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. IV. kötet. Eger 1893. 368.

⁵³ Ágoston István György: Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szerk. Kováts Dániel. Sárospatak 2005. 27.

még Kazinczy levélben tájékoztatta Kiss Jánost, a dunántúli vármegyéék ágostai evangélikus egyháza szuperintendensét a koleráról, Sátoraljaúj-hely bezárásáról és a parasztlázadásról. A levél írása után öt nappal, augusztus 23-án ő is a kolera áldozata lett.

A helyzet jelentősebb társadalmi összefogást igényelt. Az egyházak igyekeztek szervezői, segítő intézkedésekkel támogatni a hatósági rendelkezéseket. Erre jó példa az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye vezetője, Tarkovics Gergely püspök levele, amelyet 1831. július 16-án 936. számmal küldött Zubriczky Mihály zdobai plébánosnak, a kassai főesperesség főesperesének, valamint a szántói főesperesség adminisztrátorának és az eperjesi szentszéknek. A levél utasítást és lelkipásztori instrukciót nyújtott a kolera idejére.⁵⁴

A gyülekezés korlátozása a társadalmi élet minden szegmensét érintette. A vásárok megtartása mellett, az egyházi közösségi alkalmak is korlátozásra kerültek. Az istentiszteletek megtartásának rendjét megszták a lelkészek, papok számára. A legfontosabb eleme az volt, hogy nem lehettek bent a templomban, a gyülekezetnek és a lelkésznek egymástól távol kellett elhelyezkedni. A helyzet súlyosabbra fordulásakor pedig szinte mindenhol be is tiltották az istentiszteleti alkalmak megtartását. A Helytartótanács az egyházat is felszólította a segítségnyújtásra. A lelkészek is kaptak utasítást a helyzet kezelésére, gyakran patikai szereket is beszereztek.

1831. július 8-án Szolyváról Lónyay János első alispán Beregszász város egyházi előljáróinak kiadott rendelkezésében felhívja a figyelmet, hogy felső utasítás következtében minden olyan helységben, amely a „pestises nyavalya” miatt bezárásra került, a lakosság mindennemű összegyűlése megtiltott. Hivatalosan felszólította Beregszász városa minden felekezetének egyházi előljáróit, hogy az istentiszteletek tartásakor a templomba a lakosokat ne engedjék be, azok csak kültéren, szétszórta, nem pedig összecsoportosulva lehettek az áhítat ideje alatt.⁵⁵

A járvány nemcsak a szokásos alkalmak megvalósítását tette lehetetlenné, hanem nagyobb ünnepek, megemlékezések is rendre elmaradtak, mint ahogy történt ez a Sárospataki Főiskola fennállásának 300 éves évfordulója megünneplésével kapcsolatban is.⁵⁶

⁵⁴ *Kamody Miklós*: Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaúj-hely 1999. 624.

⁵⁵ KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1391. lap 14.

⁵⁶ *Gulyás József*: Sárospatak. In: Magyar városok monográfiája XII. – Sárospatak és vidéke. Szerk. Gulyás József – Kántor Mihály. Budapest 1933. 87.

Azokon a településeken, ahol magas volt a halálozás, külön temetőt jelöltek ki a kolera betegségben elhunytak számára.⁵⁷ Sok helyen tömegsírokba temették az embereket, nem egyházi szertartások kíséretében. Nem tartottak temetési szertartásokat, harangozást és istentiszteletet sem.⁵⁸ A betegségben meghaltakat haladéktalanul el kellett temetni, erre a korábbi módon nem volt lehetőség. A sírásóknak naponta több sírt is ásniuk kellett, és temetést is le kellett bonyolítani, így erre a feladatra is meg kellett bízniuk embereket.

Összegzés

Az első kolerajárvány elleni védekezés szervezeti hátterét központilag a Magyar Királyi Helytartótanács adta, a gyakorlati megvalósítás azonban leginkább a vármegyei tevékenységen alapult. Ez azonban közel sem kiforrott, jól működő rendszerben zajlott, és szinte minden esetben a helyi és a központi rendelkezések összehangoltságán, illetve azokon is túlmutató, embert próbáló kivitelezésén múlt. A rendelkezések és a helybeli védekezés harmonizálására a királyi biztosok lettek kijelölve. A kezdeti időszakban csak két biztos személyében, majd számukat növelték, végül az egész országot húsz körzetre osztva mindegyik élére kijelöltek királyi biztosokat. Tevékenységüket közel sem lehet egyöntetűen megítélni, míg a kezdeti védekezési időszak sikeres volt, az 1831 júniusától jelentkező megbetegedési hullám a teljes összeomláshoz vezetett. Némely királyi biztos minden intézkedést szigorúan megkövetelt és ellenőrzött, míg mások nem is tartózkodtak a rájuk bízott régióban. Több esetben a felbőszült lakossággal szemben fegyveres intervenció alkalmazására is sor került. A közegészségügyi helyzet az orvosi és az intézményes ellátás tekintetében sem állt jól a járvány ideje alatt, de helyzetet nagymértékben meghatározta, hogy egy kórtani szempontból nem ismert betegséggel kellett szembenézniük. A betegség leküzdésében az orvosoknak, betegápolóknak volt a legfontosabb szerepe, azonban a legtöbb esetben tevékenységük kimerült a betegek tüneteinek enyhítésében. A járvány elleni küzdelem közvetett problémái is súlyos mértékben okoztak nehézséget gazdasági, kereskedelmi szempontból. A Felvidék lakosságának egy jelentős része elesett megélhetési jövedelmi forrásaitól, amiért az urakat, az azokkal összejátszó orvosokat okolta, s elégtételt is követelt, a felkelést azonban vérbe fojtották.

⁵⁷ *Tassonyi A.*: A kolera Prügyn 1831-ben i. m. 250.

⁵⁸ *Ferenczy K.*: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról i. m. 284.

A közösségek vezetőinek, így az egyházak vezetőinek, a lelkipásztoroknak rendkívül fontos szerep jutott. Kormányzati szempontból tőlük a társadalmi feszültség csillapítását, az utasítások betartásának támogatását, míg a népesség szempontjából elsősorban a szociális kérdések iránti érzékenységet, a helyzetük romlásának megátolását követelték meg.

1831–1832 folyamán több mint félmillió kolerás megbetegedés történt, illetve közel negyedmillióan haltak bele a betegségbe. Az első kolerajárvány elleni védekezés során jelentős fejetlenséget lehetett tapasztalni, már a korabeli vezető személyiségek is számos kritikát megfogalmaztak. Nehezen lehetett értelmezni, pontosan ki, milyen szerepkörben és milyen felhatalmazással intézkedik a kór terjedésének megakadályozásában. A járvány elleni védekezésben azonban minden személynek, aki akár hivatalból, akár egyéni megbízásból vagy önkéntesen vett részt, jelentős szerepe volt, hogy gátat szabjon a járvány terjedésének és annak leküzdésében, és rendkívül sokan hősies munkát végeztek.

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 10, op. 2, od. zb. 1316.
 KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1390.
 KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1391.
 KTÁL, F. 60, op. 2, od. zb. 698.
 KTÁL, F. 60, op. 2, od. zb. 549.
 KTÁL, F. 674, op. 12, od. zb. 249.
 KTÁL, F. 674, op. 12, od. zb. 280.
 KTÁL, F. 674, op. 7, od. zb. 85.
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 538, 18. csomó, 42. tétel.
 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. 501., 132. kötet.

Folyóiratok

- Hazai s Külföldi Tudósítások, 1831. február 5., 1. félév, 11. sz.
 Magyar Kurir, 1830. november 19., 44. évf., 41. sz.

Szakirodalom

- Ágoston István György*: Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk. Kováts Dániel. Sárospatak 2005. 33–38.
Angelovics Helga: Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején (1831).

Opustula Historica, Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciáról. Szerkesztette: Ternovác Bálint, Budapest, 2015. 75–96.

Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó 1928.

Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógy módja. Orvosi Hetilap 75. (1931) 52. sz. 1931.

Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. Debreceni Szemle 15. (1941) 12. sz. 281–286.

Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba 1985.

Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula. Budapest 1980. 669–787.

Gulyás József: Sárospatak. In: Magyar városok monografiája XII. – Sárospatak és vidéke. Szerk. Gulyás József – Kántor Mihály. Budapest 1933. 9–143.

Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. Siófok 1981.

Havasdi József: Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs 2011.

Havasdi József: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején Baranya és Tolna példáján. Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat. 2. évf. (2011). 34–45.

Kamody Miklós: Emlékezés Kazinczy Ferenc nyomán az 1831. évi kolerajárványra. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely 1999. 623–632.

Karcsú Antal Arzén: Vác város története. Vác 1885.

Kiss Ákos: Az 1831. évi kolerajárvány Pest megyében. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 25–47.

Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monographiája II. Ungvár 1881.

Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. Buda 1861.

Molnár Ferenc: A Bereg vármegyei görögkatolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában. In: Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI. Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest 2013. 15–39.

Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Budapest 2013.

Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. IV. kötet. Eger 1893. 368.

Tassonyi András: A kolera Prügyön 1831-ben. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 4. Szerk. Kováts Dániel. Miskolc 1992.

Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest 1955.

Tilkovszky Lóránt: Román jobbágyok mozgalmái Erdélyben és a Tiszántúlon 1831-ben. Századok 91. (1957) 773–784.

Valló István: Az 1831. évi kolera története Győrött. Győri Szemle Társaság 1. (1930) 4–6. sz. 33–54.

Т 32 Публікації на суспільну тематику. Наукове видання (збірник наукових праць) Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II / Редактори: Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 352 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7868-64-3

Дослідження у першому розділі збірника присвячені вивченню національного питання в Угорщині та законодавчих ініціатив XIX століття у цій сфері. Зокрема, це питання розроблених у 1860-х роках законопроектів про національності і національних концепцій; Закон про національності 1868 року та дилеми мультиетнічної держави, а також становище русинського руху в Північно-Східній Угорщині до і після австро-угорського компромісу. В інших розділах вміщені публікації на закарпатську тематику історичного та суспільного характеру. Видання рекомендується усім, хто цікавиться новітньою та сучасною історією Карпатського басейну, зокрема сучасного Закарпаття, національними, релігійними, суспільними та освітніми відносинами, політичним та економічним становищем краю.

УДК 300(=945.11)(477.87)

Наукове видання

Публікації на суспільну тематику

Збірник наукових праць

2021 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол №8 від 03.12.2020 р.)

Підготовлено Науково-дослідним центром ім. Тіводора Легоцькі спільно з кафедрою історії
та суспільних дисциплін і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редактори: *Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар*
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Науково-дослідний центр ім. Тіводора Легоцькі,
Кафедра історії та суспільних дисциплін)

Рецензенти:

Роберт Барта, габілітований доктор (директор Інституту, доцент університету,
факультет суспільних наук Дебреценського університету, Інститут історії)

Василь Брензович, кандидат історичних наук (доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

др. Габор Ердовді, професор (доктор Академії наук Угорщини, викладач університету,
Науковий університет ім. Лоранда Етвеша)

Дюло Фодор, кандидат географічних наук (проректор, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Олена Куташи (заступник директора, Державний архів Закарпатської області)

Іван Мандрик, доктор історичних наук (професор, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

Йосип Молнар, кандидат географічних наук (завідувач кафедри, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Льдіко Орос, кандидат педагогічних наук (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра педагогіки та психології)

Коректура: *Марта Гнатик-Рішко*

Технічне редагування та верстка: *Ласло Веждед*

Обкладинка: *Ласло Веждед*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр „Опаціої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск:

Льдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Степан Черничко (ректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових праць відповідальність несуть автори.

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року**

Поліграфічні послуги: ПП Лац Ч.С. (пл. Кошута 4, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: kalvin.nyomda@gmail.com)

Підписано до друку 17.12.2020 Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 70 г/м².

Ум. друк. арк. 28,6. Формат 70x100/16. Замовл. №69. Тираж 200.